

Hagyományteremtő szándékkal indította útjára 2003 telén a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteménye „Az évszak műtárgya” kamarakiállítás-sorozatát. A sorozat fő célja, hogy rendszeres ritmusban a közönség elé tárja a Gyűjteményben folyó munka eredményeit: egy-egy újonnan megszerzett, illetve restaurált művet, vagy olyanokat, amelyekről új és bemutatásra érdemes tudományos eredmények születtek.

A festéssel díszített agyagvázák nagy mennyiségben fennmaradt példányaik révén az ókori görög művészet Kr. e. 8–4. századi történetére vonatkozólag a leggazdagabb forrásaink. Készítésük fő központjában, Athénban a Kr. e. 520 körüli évektől a figurális díszítésű darabokat túlnyomó többségükben ún. vörösalakos technikával díszítették, vagyis az ábrázolásokat a fekete háttérből kihagyva a vörösre égetett agyag színében jelentek meg. Ezt a díszítésmódot vették át a Dél-Itáliában alapított görög városok műhelyei is, amelyeket 430-420 táján Athénból átköltözött mesterek



alapítottak legelőször Metapontóban és Tarantóban, latin nevén Tarentumban. Mintegy fél évszázad múlva azonban részben a nagyfestészet utánzására, részben a helyi ízlés követelményeinek eleget téve az egyhangúnak érzett vörösalakos díszítés mellett, amelyet ugyancsak egyre gyakrabban élénkítettek ráfestett színekkel, a vörösalakos vázák műhelyeiben új technikát hoztak divatba: a vázák testét teljesen feketére festették, és erre a fekete alapra utólag vitték fel változatos színekkel a díszítést. Az Apuliában, Itália délkeleti sarkában ezzel az új technikával díszített vázákat egy korai lelőhelyükről, az Adriai-tenger partján fekvő Gnathiaról (ma: Egnazia) nevezték el, és ezt az elnevezést máig megtartották, bár a Gnathia-kerámia a tarentumi vörösalakos vázafestő műhelyekben született, és készítésének fő központja később is Tarentum maradt.

A mind nagyobb mennyiségben készült Gnathia-vázákat szívesen fogadták a környező településeken, és még a 4. század folyamán helyi műhelyekben utánozták, elsősorban a tengerparti Canosában, de talán Apulia más városaiban is, sőt távolabbi vidékeken is megjelentek – a hasonló technikával készült egyéb vázacsoportok mellett – az Apuliából importált, majd helyben is készített Gnathia-edények, Itálián belül elsősorban Paestumban, majd Etruriában, és termékeny műhelyeik alakultak ki Szicíliában is. A 3. századtól mind gyakrabban jelent meg a Gnathia-kerámia a tengeren túli területeken, elsősorban az egyiptomi Alexandriában, és eljutott Észak-Afrika partvidékének több központjába, így Kyrénébe és szórványosan Karthágóba is.

Gnathia-kancsó



A kezdetben kiváló minőségű, azonosítható mesterkezekhez köthető, emberalakos díszítésű példányokat csakhamar, még a 4. század harmadik negyedében felváltották a túlnyomórészt növényi motívumokkal díszített példányok, amelyeket egyre romló minőségben a sírleletek tanúsága szerint legalább a Kr. e. 2. század végéig készítettek.

A 4. század közepe után a növénydíszek közt csak ritkán bukkant fel a vázákon egy-egy tárgyi motívum, mint madár, váza, koszorú és hasonlók, a Tarentumban készült példányokon pedig a század második felében különösen kedveltek voltak az edény „falára” felfüggesztve ábrázolt komédia-maszkok. Ezeknek egyike jelenik meg a szokásos ágak által keretezve az Antik Gyűjtemény újonnan szerzett kis kancsójának közepén (lásd a címlap belső oldalán).

Tarentum a 4. században a nyugati görög világ szellemi központjainak egyike volt, ahol a színjátszás, elsősorban a komédia rendkívül népszerűvé vált. Egy aligha hiteles, de jellemző késői történetírói feljegyzés szerint mikor Kr. e. 282-ben római hadiflotta közeledett a városhoz, lakói csak megérkezésekor vették észre, mert egy Dionysos-ünnepen valamennyien a színházban ültek. Magát a színházat a tenger felé forduló nézőterével mindaddig nem sikerült megtalálni, de ókori szerzők többször megemlékeznek róla.

A helyben készült vázák jelenetei azt tanúsítják, hogy a görög anyaország, elsősorban Athén színpadának műsorait jól ismerték Tarentumban, így a tragédiákat is, de érdeklődésük középpontjában a komédiajátás két fajtája állt. Az egyik az alighanem kipárnázott viseletükről elnevezett phlyaxok (teltek) játékaiként ismeretes; az itáliai népi színjátszásnak





ez a Campaniáig és Szicíliáig elterjedt műfaja először Tarentumban kapott Kr. e. 300 táján írott formát, de jeleneteinek ábrázolása a 4. század elejétől a vázafestők egyik kedvelt témája volt. A komédia másik formája, az Athénban Aristophanés és kortársai klasszikus kori darabjait, az ún. ókomédiát némi átmenet után felváltó újko-

média mind megszelídült cselekményeiben, mind ezeknek megjelenítésében különbözött elődjétől. Legjelentősebb szerzőjének, a Kr. e. 340–290 körül élt Menandrosnak korábban csak portréja volt ismeretes, de az elmúlt század folyamán papyrusokon több darabjának többé-kevésbé teljes szövege került elő, és a római császárkorban készült színes mozaikokon jó néhány felirata által is hitelesített Menandros-jelenetet tártak fel az ásatásokon.

Az így – és részben a római Terentius fennmaradt darabjainak közvetítésével – megismert újkomédia jellemzője volt az aktuális és mitológiai vonatkozású tárgyak mellőzésén kívül az, hogy szereplői néhány embertípusra és azok változataira korlátozódtak. Ennek megfelelően a görög színházban mindig álarcban fellépő színészek most típus-álarcot viseltek, amelyről a nézők színrelépésükkor azonnal felismerhették, milyen szerepük lesz az adott színdarabban.

Egy Naukratisból, a Nílus delta-vidékéről származó tudós, a Kr. u. 2. század utolsó negyedében működött Julius Pollux *Onomastikon* („Névjegyzék”) címen kivonatossan fennmaradt művében, amely a ritkább szavak és kifejezések egyfajta tárgykörök szerint rendezett lexikona volt, rövid jellemzéssel felsorolta az újkomédia típus-álarcait is. Elsősorban ennek alapján sikerült az ábrázolásokon vagy plasztikus formában fennmaradt álarcokat azonosítani olyan esetekben is, mikor magukban, viselőjük nélkül jelentek meg vázára festve vagy kőbe faragva, leggyakrabban pedig terrakottából, égetett agyagból kicsinyített méretben megmintázva, mint sírmelelkek, fogadalmi ajándékok, olykor a lakóház díszei.

Nem tudjuk, játszottak-e valaha görög, athéni újkomédiát Tarentumban, de a Gnathia-vázákon megjelenő maszkok túlnyomó része egyértelműen azonosítható a Polluxnál felsorolt típus-álarcok valamelyikével. A budapesti kancsó női maszkjában sem nehéz ezek egyikét, a Pollux szavaival „fejét tarka szalaggal díszítő heterát” felismerni, jellegzetes, két oldalt lelógó hullámos hajfürtjeivel. A falra akasztott komédiamaszkok a dél-itáliai vörösalakos vázákon is megjelennek, gyakran mint a symposion-jelenetek kísérői, a dionysosi hangulat aláfestői. Ez ad jelentőséget annak, hogy a nagyjából kétféle rendeltetésű Gnathia-vázák közül maszkok csak a symposi-



onokon használtakat díszítik, az illatszeres edényeken soha nem tűnnek fel.

A bemutatott Gnathia-kancsót körülvevő terrakotta álarcok az újkomédia Polluxnál felsorolt maszk-típusaiból adnak válogatást. Az ilyen terrakották a Kr. e. 4. századtól a római császárkorig a Földközi-tenger vidékein szelvében elterjedtek. Főleg sírokból kerültek elő, és gazdag változataik hű képet adnak az újkomédia jellegzetes cselekmény-típusairól, valamint szereplőiről, az utóbbiak élén a cselekmény fő bonyolítójával, a felvont szemű, ráncos homlokú, ravasz és okos ún. vezető rabszolgával, mellette a kiállítottak közt a „farkasarcú”, foghíjas öreg bordélyosnővel, a magasra kötött hajú megesett lánnyal, a kopasz és a fején koszorút viselő, a komédiák mulatságba forduló zárójelenetét idéző rabszolgával.

Egyedülálló példány a töredékes álló komédiaszínész különleges finomsággal mintázott kis szobra, testén a császárkorban is használt trikó-szerű ruhával, részletesen kidolgozott szolgál-álarcokkal. A darabok dél-itáliai, kis-ázsiai és egyiptomi műhelyekben készültek a Kr. e. 3-1. században.

Szilágyi János György

Az évszak műtárgya – 2006. tél

Gnathia kancsó

Szépművészeti Múzeum

Reneszánsz Csarnok

2006. december 5. – 2007. február 25.

A fényképet Mátyus László készítette